

УДК [37.015.31:7]:78

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2020-95-2-191-200>

РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ПОЛТАВЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Л. М. Сбітнева

ORCID 0000-0001-5370-531X

У статті розкрито особливості розвитку музичної культури на Полтавщині в першій половині ХХ століття. Наголошено, що усвідомлення шляхів розвитку музичної культури в Україні можливо лише за умови дослідження особливостей розвитку у різних регіонах. Автор вважає, що Полтавщина – це один з найважливіших в історико-культурному і мистецькому значенні регіонів, в якому на протязі століть накопичувалися і розвивалися численні мистецькі традиції. В Полтаві народилися і провели більшу частину свого творчого життя відомі композитори, музикознавці і виконавці, які впливали на розвиток музичної культури українського суспільства у ХХ столітті. Обґрунтовано, що певне культурне середовище у Полтаві було сформовано ще на початку ХІХ століття, коли почали накопичуватися музичні традиції. Розкрито вплив співацької школи, яка була відкрита ще в кінці 18 ст. та Полтавського відділення Імператорського Російського музичного товариства на розвиток музичної культури суспільства. Доведено значущість народної творчості у розвитку музичного мистецтва. Розкрито, що в Полтаві на початку століття почали створюватися театральні, музичні, літературні гуртки, активно розвивалося хорове виконавство, характерною ознакою якого було створення різноманітних за складом та кількістю хорових гуртків, як професіональних, так і аматорських. Доведено, що перша чверть ХХ ст. визначилася злетом української музичної культури, активною творчою діяльністю композиторів і виконавців, які демонстрували і стверджували концепцію української національної музичної школи.

Ключові слова: музична культура Полтавщини, музичне мистецтво, композитори України, музична творчість, музичні жанри, хорове мистецтво, інструментальна концертна діяльність.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У ХХІ столітті все більш значущою стає потреба в цілісному осмисленні шляхів розвитку української музичної культури як рівноцінної частини духовних надбань

світу. Цілісна картина української національної музичної культури потребує дослідження різноманіття територіальних, регіональних і інших особливостей, що дасть можливість усвідомлення національних ознак української культури загалом, буде сприяти стимулюванню та оновленню давніх традицій та забезпечуватиме ефективність функціонування прогресивних культуротворчих процесів.

Полтавщина як один із найважливіших в історико-культурному і мистецькому значенні регіонів України залишається майже недослідженою, хоча історична належність Полтавщини до центральних українських земель визначає її як базовий у формуванні загальнонаціональних особливостей культури України. Століттями на Полтавщині народжувалися і розвивалися численні мистецькі традиції, які суттєво впливали на розвиток не лише регіональної, а й усієї української культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Аналіз джерел культурологічного, історичного та мистецького спрямування підтверджує, що вітчизняними та зарубіжними науковцями Л. Архимовичем, М. Гордійчуком, М. Грінченко, О. Зінкевичем, Л. Кияновською, С. Лисецьким, О. Михайличенком, О. Ніколаєвою, О. Олексюк, М. Осенневою, Г. Падалкою, О. Ростовським та іншими досліджено історію розвитку музичного мистецтва в Україні, питання творчості відомих українських композиторів та їх вплив на розвиток музичної культури українського суспільства. Про важливість залучення молоді до духовного багатства, що століттями накопичувалося в українській культурі, наголошує академік НАПН України Г.П. Шевченко.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз розвитку української музичної культури першої половини ХХ століття впевнює в недостатній системній інформації, яка не дозволяє відтворити повну картину розвитку музичної культури Полтавщини першої половини ХХ століття, що спонукає до подальшого історико-музикознавчого аналізу. Тематика нашого наукового пошуку значною мірою доповнює дослідження названих авторів, дає змогу розкрити розвиток музичної культури на Полтавщині у першій половині ХХ століття.

Мета статті – дослідження особливостей розвитку музичної культури Полтавщини в першій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Певне культурне середовище у Полтаві вже було сформовано на початку ХІХ століття, коли місто стало

губернським, накопичувалися музичні традиції та зароджувалося демократичне мистецтво. У Полтаві народилися та провели значну частину свого життя багато відомих людей. Усе своє життя провів у Полтаві відомий талановитий український письменник, один з перших директорів полтавського театру І. Котляревський, який став засновником нової української літератури. У полтавському повітовому училищі навчався у 1819–1820 роках майбутній український письменник М. Гоголь. У Полтаві жив і працював український письменник і громадський діяч Панас Мирний, композитор М. Калачевський (1851, Полтавщина), композитор і фольклорист А. Єдлічка, який зібрав і записав велику кількість українських народних пісень, автор книги «Листи про Шопена, Шуберта і Шумана» М. Християнович, знавець музичного мистецтва О. Лісовський. У 1900–1921 роках у Полтаві жили і працювали: відомий письменник В. Короленко, український театральний діяч і драматург М. Старицький, відомі художники Д. Левицький, В. Боровиковський, Г. Мясоедов, М. Ярошенко, С. Васильківський. Значний слід у розвитку музичної культури Полтавщини залишив у Полтаві піаніст, диригент і композитор П. Щуровський, автор опери «Богдан Хмельницький». На курсах теорії музики у П. Щуровського навчався український композитор і диригент Г. Гладкий (1849–1894 рр.), автор пісень «Зоре моя вечірняя», «Ой, на горі ромен цвіте», «Утоптала стежечку» та інших. Саме він написав відому мелодію на слова Т. Шевченка до «Заповіту».

Видатний український композитор М. Лисенко також довгі роки був пов'язаний з Полтавою. Безумовно, творча діяльність цих талановитих людей тією чи іншою мірою сприяла розвитку культури полтавського суспільства.

На розвиток музичної культури в Полтаві значно впливала співацька школа, яка була відкрита ще в 1776 році, з 1780 року вона стала називатися Полтавською слов'янською семінарією. У семінарії працював учителем-наставником український письменник І. Нечуй-Левицький та інші відомі українські діячі української культури Г. Гладкий, В. Пархоменко, І. Пічета. Навчалися у семінарії (1895–1901 рр.) головний отаман військ УНР, голова Директорії УНР С. Петлюра, (1911–1915) — Микола Щорс та інші відомі українці. З Полтавою пов'язано життя і творчість відомого диригента, композитора і педагога Ф. Попадича (1877–1943), який розпочав свій творчий шлях у музичне мистецтво з участі в архієрейському хорі м. Полтава. Викладав співи та музику в Полтавській чоловічій гімназії, у місцевому інституті шляхетних дівчат та у приватних гімназіях.

Організацію музичної освіти на належному професійному рівні, підготовку кваліфікованих музикантів було започатковано в Полтаві і

Полтавській губернії Полтавським відділенням Імператорського Російського музичного товариства. Його діяльність розвивалася в основному у напрямках організації концертного життя і розширенні мережі спеціальних музичних навчальних закладів, музична школа була відкрита в Полтаві у 1902 році (Литвиненко, 2008, с. 7–11).

Музична культура України до початку ХХ століття розвивалась своїми шляхами як самодостатній вид культурної традиції. Значний поштовх підготовці професіональних фахівців дало відкриття університетів у Харкові та Києві. У Львові була відкрита консерваторія, у Харкові були відкриті музичні класи.

Діяльністю Полтавського музичного товариства завжди керували високоосвічені музиканти, які своєю творчою роботою сприяли розвитку музичної культури Полтавщини. Саме в Полтаві на початку століття почали створюватися різні аматорські гуртки — театральні, музичні, літературні. У залах Другого громадського зібрання, губернської земської управи, Дворянського зібрання та здебільшого на приватних квартирах відбувались аматорські виступи та проводилися музично-літературні вечори.

Розвиток музичної культури Полтавщини в значній мірі залежав від творчої діяльності талановитих музикантів. Початок ХХ століття увійшов в історію як період позитивних змін і якісних новоутворень в галузі музичного мистецтва і музично-педагогічної освіти.

Найвідомішим твором композитора М. Калачевського, є «Українська симфонія» Він написав цей твір у 1876 році, вона була виконана як дипломна робота та в публічному концерті по закінченню Лейпцігської консерваторії. В Україні симфонію М. Калачевського виконав оркестр під керівництвом Д. Ахшарумова у Полтаві. У ХХ столітті цей твір композитора міцно увійшов у репертуар симфонічних оркестрів. «Українська симфонія» М. Калачевського – яскраво національна, глибоко народна, адже композитор, використовуючи для тем симфонії народні мелодії, зберігав їх жанрові особливості. Творча спадщина М. Калачевського — це струнний квартет, фортепіанне тріо, романси, фортепіанні твори, «Реквієм» та інші (Лісецький, 1982, с. 33).

Одним з численних талановитих композиторів, які продовжували традиції вітчизняного музичного українського мистецтва був Левко Ревуцький, який народився на Полтавщині у селі Іржавець (1889–1974).

До творчого доробку Л. Ревуцького входять твори: поема «Пори року» на сл. О. Олеся для хору, солістів, симфонічного оркестру, хори на сл. Т. Шевченка «Ой, чого ти почорніло, зеленеє поле», «У перетику ходила», солоспіви, численні інструментальні п'єси, обробки народних

пісень, кантата-поема «Хустина» на слова Т. Шевченка, але найголовнішим здобутком стала Друга симфонія (1927 р.), яка, на думку відомих музикознавців, заклала підвалини української симфонічної музики ХХ століття (Кияновська, 2008, с. 147).

Життя Василя Верховинця, композитора, хореографа, диригента, етнографа, педагога (справжнє прізвище – Костів, (1880–1938) теж пов'язане з Полтавою. Він працював у Полтавському інституті народної освіти (1922–1930 рр.), потім – в Інституті соціального виховання (1930–1932 рр.). У Полтаві заснував у 1918 р. хорову капелу, у 1930 р. – ансамбль «Жінхоранс». З 1920 р. очолював клуб ім. С. Кірова. У 1938 р. був репресований. Верховинець – автор першого українського посібника з хореографії «Теорія українського народного танку» (1919), етнографічного запису «Весілля в с. Шпиченці» (1912 р.), збірника дитячих ігор з піснями «Весняночка», а також пісень, хорів, романсів, обробок народних пісень. Записав понад 400 українських народних пісень. На честь В. Верховинця у Полтаві названо вулицю і встановлено меморіальну дошку. Відомий український педагог, музикознавець, композитор В. Верховинець став основоположником жанру театралізованої пісні та започаткував в першій половині ХХ століття інноваційний виховний напрям у вищих навчальних закладах, пов'язаний з використанням комплексу мистецтв – музичного, драматичного і хореографічного. Ним були засновані нові синтетичні жанрові форми – рухлива музична гра і театралізована пісня. В. Верховинцю належить розробка інноваційних засобів формування національної музичної культури молоді засобами народного танцю, національного балету, рухливої музичної гри, вокально-хореографічної композиції, театралізованої пісні. В основі його методики – комплексне використання елементів музичного, хореографічного, драматичного мистецтва і їх практичне застосування в навчально-виховному процесі.

На початку ХХ століття значну роль у розвитку музичної культури відігравали культурно-громадські об'єднання, серед яких слід виділити «Просвіту», що була створена патріотичною інтелігенцією України у багатьох містах, містечках і селах і була пов'язана із визвольним рухом за право вільного розвитку української культури й мови. Товариство сприяло створенню народних бібліотек, виданню книжок, проводило для широких мас населення публічні читання, концерти, музичні вечори. На базі «Просвіти» у багатьох містах утворювалися вокальні трупи, музично-драматичні гуртки, в яких велике значення надавалося народним пісням, пропаганді українського фольклору, а також здійснювалися постановки українських опер та оперних сцен: «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Наталка-Полтавка» М. Лисенка; п'єси «Шельменко-

денщик» Г. Квітки-Основ'яненка, «Наймичка», «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Розумний і дурень» І. Карпенка-Карого, «Зимовий вечір» М. Старицького та інші. В Полтаві почали діяти музично-хорове товариство «Боян», у якому значну роль відігравала діяльність Ф. Попадича, Прилуцьке вокально-музичне товариство і драматичний гурток, Гадяцьке музично-драматичне товариство, Смілянський російсько-український вокально-музично-драматичний гурток. Творчою діяльністю «Просвіти» у Полтаві значний час керував Панас Мирний (Полтавщина: Енциклопедичний довідник, 1992).

Загалом, музичне життя України на початку ХХ ст. було цікавим, різноманітним у жанрових та виконавських проявах. Важливе місце в музичній культурі Полтавщини займало хорове мистецтво, з яким переважно пов'язана творчість та виконавська діяльність найвидатніших українських композиторів та диригентів того часу. Спостерігалось підвищення інтересу до українського музичного фольклору. Кобзарське мистецтво поступово стає нормативною формою музично-концертного життя.

Розповсюджувалася у концертному житті симфонічна, камерно-інструментальна, хорова, камерно-вокальна музика, а рівень виконавської культури став однією з суттєвих передумов подальшого розвитку українського музичного мистецтва. Коли в Полтаву приїхав і оселився на довгі роки молодий скрипаль-віртуоз Дмитро Ахшарумов, він згуртував навколо себе провідних аматорів-музикантів і організував камерний гурток. До першого складу колективу Д. Ахшарумова входили музиканти-аматори, лише невелика кількість яких мала професійну музичну освіту. Прем'єрний виступ оркестру 28 січня 1898 р. був схвалений полтавською публікою. Великий резонанс викликав виступ оркестру 21 січня 1913 р. під орудою Д. Ахшарумова. В програмі поряд з Першою симфонією П. Чайковського прозвучали увертюри «Рієнці» Р. Вагнера, «Робесп'єр» А. Літольфа та вперше «Елевзінські містерії» українського композитора І. Рачинського. У Полтаві почали відбуватися симфонічні концерти, де виконувалися твори українських авторів (Кауфман, 1971).

Перша чверть ХХ ст. визначилася злетом української музичної культури, активною творчою діяльністю композиторів і піаністів (В. Косенко, М. Лисенко, Я. Степовий, Б. Яворський, Л. Ревуцький та інші), які демонстрували і стверджували концепцію української національної музичної школи (Кияновська, 2008, с. 66).

На початку ХХ ст. активно розвивалося хорове виконавство, характерною ознакою якого було створення різноманітних за складом та кількістю хорових гуртків, як професіональних, так і аматорських. У жанрі

хорової музики проходили цікаві художньо-творчі пошуки з метою урізноманітнення і вдосконалення виконавської культури.

Важливу роль у пропаганді народних пісень та хорового співу відіграли селянські хорові гуртки, які провадили активну концертну діяльність, наприклад, хор під керівництвом Д. Ревуцького у селі Іржавець та Охматівський народний хор, який був створений П. Демущим. Виявом популярності цього колективу стали його неодноразові концертні подорожі по Україні, виступи проходили з великим успіхом в Києві, Одесі, Умані, Таращі, Жашкові.

У 1925 р. була створена Полтавська капела бандуристів під керівництвом В. Кабачка, потім Г. Хоткевича. Того ж року вони злились у Першу зразкову капелу бандуристів (керівник М. Михайлов). Полтавська обласна філармонія була створена в 1943 році.

На музичне життя Полтави першої половини ХХ століття значно вплинула музично-суспільна діяльність молодого скрипаля-віртуоза Д. Ахшарумова, який приїхав і оселився в Полтаві на довгі роки. Д. Ахшарумов музичну освіту здобув у Петербурзькій та Віденській консерваторіях. З 1886 розпочав діяльність як скрипаль. Протягом наступного десятиріччя виступив з 200 концертами, виконав чимало творів класичного скрипкового репертуару, деякі власні композиції й обробки. З 1897 року жив у Полтаві, де за його ініціативою було відкрито відділення Російського музичного товариства.

Д. Ахшарумов був не тільки обдарованим диригентом, але й талановитим організатором. Концерти полтавського симфонічного оркестру дуже швидко набули популярності у місцевої громадськості (Кауфман, 1971).

У Полтаві музичне училище було відкрито у 1904 році. Зростала кількість учнів, підвищувався професійний рівень випускників, які ставали носіями музичної культури в своїх містах. Найстаріша та найбільша дитяча музична школа № 1 ім. П. Майбороди у Полтаві була відкрита 1 вересня 1938 року на базі дитячої студії при Полтавському музичному училищі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Відродження інтересу до української музичної культури, пошуки шляхів розвитку музичного мистецтва та різноманітних його жанрів спрямовують увагу науковців до глибокого вивчення розвитку музичного мистецтва в Україні і творчості відомих українських митців. Полтавщина – це один із найважливіших в історико-культурному і мистецькому значенні регіонів України, який належить до центральних українських земель та визнається як один з базових у формуванні загальнонаціональних особливостей культури України. На наш погляд, відсутність повної системної інформації

про розвиток музичної культури на Полтавщині не дозволяє відтворити повну картину і особливості її розвитку та спонукає до подальшого історико-музикознавчого аналізу.

Література

1. Грінченко М. Історія української музики. Київ : Спілка, 1922. 278 с.
2. Кауфман Л., Ахшарумов Д. В. Визначний музичний просвітител. Київ, 1971. 154 с.
3. Кияновська Л. О. Українська музична культура: навч. посібник. Львів : Триада плюс, 2008. 344 с.
4. Лісецький С. Українська музична література. Київ : Музична Україна, 1982. 72 с.
5. Литвиненко А. І. Культурно-мистецьке життя Полтавщини середини ХІХ – початку ХХ ст. у дзеркалі періодики. *Студії мистецтвознавчі*. № 2 (22). С. 7–11.
6. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. Київ : Українська енциклопедія, 1992. 1024 с.

References

1. Hrinchenko, M. (1922). *Istoriya ukraïnskoiï muzyky [History of Ukrainian Music]*, 278. Kyiv: Spilka (ukr).
2. Kaufman, L., & Akhsharumov, D. V. (1971). *Vyznachnyi muzychnyi prosvitytel [An Outstanding Musical Educator]*, 154. Kyiv (ukr).
3. Кууановська, Л. О. (2008). *Ukraiïnska muzychna kultura: navch. posibnyk [Ukrainian Musical Culture: textbook]*, 344. Lviv: Triada plus (ukr).
4. Lisetskyi, S. (1982). *Ukraiïnska muzychna literatura [Ukrainian Musical Literature]*, 72. Kyiv: Muzychna Ukraïna (ukr).
5. Lytvynenko, A. I. (2008). *Kulturno-mystetske zhyttya Poltavshchyny seredyny XIX – pochatku XX st. u dzerkali periodyky [Cultural and Artistic Life of Poltava Region in the Middle of the 19th – beginning of the 20th century. in the mirror of periodicals]*. *Studii mystectvoznachchi*, 2 (22), 7–11 (ukr).
6. Kudrytskyi, A. V. (Ed.) (1992). *Poltavshhyna: Encyklopedychnyj dovidnyk [Poltava Region: Encyclopedic Reference Book]*, 1024. Kyiv: Ukraiïnska entsyklopediya (ukr).

РАЗВИТИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ПОЛТАВЩИНЫ В НАЧАЛЕ XX СТОЛЕТИЯ

Л. Н. Сбитнева

В статье раскрыты особенности развития музыкальной культуры на Полтавщине в первой половине XX столетия. Подчеркивается, что понимание путей развития музыкальной культуры Украины возможно при условии исследования особенностей развития в разных регионах. Автор считает, что Полтавщина является одним из важнейших регионов Украины в историко-культурном значении регионов, в котором на протяжении столетий развивались музыкальные традиции, которые оказывали влияние на развитие музыкальной

украинской культуры. Автор подчёркивает, что в Полтаве родились и провели большую часть творческой жизни многие известные не только в Украине писатели, композиторы, исполнители. Раскрыто, что культурная среда в Полтаве начала формироваться ещё в XIX столетии, когда уже была открыта певческая школа и другие учебные заведения. Подчёркнута роль Полтавского отделения Императорского русского музыкального общества, а также значение народного творчества на развитие музыкальной культуры общества. Раскрыто, что в Полтаве вначале XX столетия стали организовываться разнообразные самостоятельные кружки – театральные, музыкальные, литературные, а также активно стало развиваться хоровое исполнительство, характерными чертами которого было создание разнообразных по составу и количеству хоровых коллективов, как профессиональных, так и самостоятельных. Автором обосновано, что начало XX столетия характеризуется значительным развитием музыкальной культуры и активной деятельностью украинских композиторов и исполнителей, которые демонстрировали и утверждали концепцию украинской национальной музыкальной школы.

Ключевые слова: музыкальная культура Полтавицины, музыкальное искусство, композиторы Украины, музыкальное творчество, музыкальные жанры, хоровое искусство, инструментальная концертная деятельность.

THE DEVELOPMENT OF MUSICAL CULTURE IN POLTAVA AT THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

L. M. Sbitnieva

The peculiarities of the development of musical culture in Poltava in the first half of the twentieth century are characterized in the article. It is claimed that awareness of the ways of development of musical culture in Ukraine will be possible on condition that the features of development in different regions are studied. The author emphasizes that Poltava is one of the most important regions in terms of historical, cultural and artistic significance, in which numerous artistic traditions have been accumulated and developed over the centuries. Famous composers, musicologists and performers who influenced the development of the musical culture of Ukrainian society in the twentieth century were born and spent most of their creative life in Poltava. It is substantiated that a certain cultural environment in Poltava was formed at the beginning of the nineteenth century, when musical traditions began to accumulate. The influence of the singing school, which was opened in the late eighteenth century, and the Poltava branch of the Imperial Russian Musical Society on the development of the musical culture of society are revealed. The significance of folk art in the development of musical art is proved. It is specified that various amateur groups such as theater, music, literature ones began to create in Poltava at the beginning of the century, also choral performance actively developed, a characteristic feature of which was the creation of choirs of various composition and number, both professional and amateur ones. It is proved that the first quarter of the twentieth century was determined by the rise of Ukrainian musical culture, the creative

activity of composers and performers who demonstrated and affirmed the concept of the Ukrainian national music school.

Key words: *Musical culture of Poltava, musical art, composers of Ukraine, musical creativity, musical genres, choral art, instrumental concert activity.*

Сбітнева Людмила Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри музичного мистецтва та хореографії Навчально-наукового інституту культури і мистецтв ДЗ «Луганський національний університет імена Тараса Шевченка» (м. Старобільськ, Україна). E-mail: sbitneva787@gmail.com

Сбитнева Людмила Николаевна – доктор педагогических наук, профессор кафедры музыкального искусства и хореографии Учебно-научного института культуры и искусств ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко» (г. Старобельск, Украина). E-mail: sbitneva787@gmail.com

Sbitnieva Ludmila Mikolaivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Musical Arts and Choreography of the Educational and Scientific Institute of Culture and Arts of the State Institution "Luhansk National Taras Shevchenko University" (Starobilsk, Ukraine). E-mail: sbitneva787@gmail.com